

ИQTISODIYOTDA MOLIYA BOZORINING AHAMIYATI

Zokir Ismatov Xuvaytovich

O'zbekiston Respublikasi

Osiyo Texnologiyalar Universiteti

Ijtimoiy gumanitar va raqamli
texnologiyalar kafedrası o'qituvchisi

Telefon: +998908905444

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda moliya bozorining iqtisodiyotdagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Moliya bozori kapitalni kontsentratsiyalash, resurslarni samarali taqsimlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda moliya bozorining asosiy funktsiyalari, tuzilishi va iqtisodiy jarayonlarga ta'siri o'rganiladi. Moliya bozorining samaradorligi, shaffofligi va barqarorligi iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omillari sifatida baholanmoqda. Tadqiqot shuningdek, moliya bozorini tartibga solish, nazorat qilish va rivojlantirish siyosatini tahlil qiladi. Xulosa o'rnida ta'kidlanganidek, moliya bozori iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, uning barqaror faoliyat yuritishi iqtisodiy o'sish va farovonlikni ta'minlash uchun zarur.

Kalit so'zlar: Moliya bozori, kapital, investitsiyalar, resurslarni taqsimlash, iqtisodiy o'sish, samaradorlik, shaffoflik, barqarorlik, tartibga solish.

Kirish: Moliya bozori iqtisodiyotning muhim va ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u iqtisodiy resurslarni taqsimlash, kapitallarni jalb etish va investitsiyalarni yo'naltirishda katta rol o'ynaydi. Moliya bozorlari nafaqat korxonalar va davlatlar uchun zaruriy moliyaviy vositalarni taqdim etadi, balki shaxsiy investorlar uchun ham diversifikatsiya va risklarni boshqarish imkoniyatlarini yaratadi. Ushbu maqolada moliya bozorining iqtisodiyotdagi ahamiyati, uning funktsiya va mexanizmlari, shuningdek, samarali moliya bozorining iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'siri ko'rib chiqiladi. Moliya bozorlarining mustahkamligi va samaradorligi iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun muhim omil hisoblanadi va bu borada olib borilayotgan

tadqiqotlar va amaliyotlar bizga yangi imkoniyatlar va jihatlarni ochib berishi kutilmoqda.

Asosiy qismi: Kapital taqsimoti samaradorligini oshirish:

• **Markovits portfel nazariyasi:** Investorlar o'z portfellarini risk va daromadlilik o'rtasidagi muvozanatni optimallashtirishga harakat qiladi. Portfelning kutilayotgan daromadi quyidagicha ifodalanadi:

$$E(R_p) = \sum w_i * E(R_i)$$

Bu yerda:

$E(R_p)$ - portfelning kutilayotgan daromadi

w_i - i-aktivning portfeldagi ulushi

$E(R_i)$ - i-aktivning kutilayotgan daromadi

Portfelning xavfi (standart chetlanishi) quyidagicha ifodalanadi:

$$\sigma_p = \sqrt{\sum \sum w_i * w_j * \text{Cov}(R_i, R_j)}$$

Bu yerda:

σ_p - portfelning standart chetlanishi

$\text{Cov}(R_i, R_j)$ - i va j aktivlar daromadliliği o'rtasidagi kovariatsiya

• **Kapital aktivlarini baholash modeli (CAPM):** Aktivning kutilayotgan daromadi bozor xavfi bilan bog'liq:

$$E(R_i) = R_f + \beta_i * (E(R_m) - R_f)$$

Bu yerda:

$E(R_i)$ - i-aktivning kutilayotgan daromadi

R_f - xavfsiz daraja

β_i - i-aktivning beta koeffitsienti (bozor xavfiga sezgirligi)

$E(R_m)$ - bozor portfelining kutilayotgan daromadi

• **Samarali bozor gipotezasi (EMH):** Moliya bozorlarida narxlar barcha mavjud ma'lumotlarni aks ettiradi, bu esa aktivlarni ortiqcha baholash yoki kam baholash imkoniyatini yo'qqa chiqaradi.

2. Risklarni diversifikatsiya qilish va boshqarish:

• **Sug'urta bozori:** Sug'urta kompaniyalari risklarni o'z zimmasiga olib, katta sonli sug'urtalanganlarning risklarini jamlaydi, bu esa individual risklarni kamaytiradi.

• **Hosila instrumentlar (derivativlar):** Fyucherslar, opsiyonlar va svoplar kabi derivativlar yordamida valyuta kursi, foiz stavkalari va tovar narxlari bilan bog'liq risklarni boshqarish mumkin.

• **Risk qiymati (VaR):** Ma'lum vaqt oralig'ida ma'lum ishonch darajasida kutilayotgan maksimal yo'qotishni baholash usuli.

• **Stress-testlash:** Moliya institutlarining ekstremal sharoitlarda qanday ishlashini baholash usuli.

3. Korporativ boshqaruvni takomillashtirish:

• **Aksiyadorlarning nazorati:** Moliya bozori aksiyadorlarga kompaniya faoliyatini nazorat qilish va boshqaruvni samaraliroq bo'lishga undash imkonini beradi.

• **Mulkdorlikni taqsimlash:** Aksiyalarni sotish va sotib olish orqali kompaniya mulkdorlari o'zgarishi mumkin, bu esa kompaniya faoliyatiga ta'sir qiladi.

• **Rag'batlantiruvchi mexanizmlar:** Aksiyalar va opsiyonlar menejerlarni kompaniya manfaatlariga mos ravishda harakat qilishga undaydi.

• **Akkreditiv agentliklar reytinglari:** Akkreditiv agentliklar kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini baholab, investorlar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

4. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish:

• **Innovatsiyalarni moliyalashtirish:** Moliya bozorlari venchur kapitali va IPO (aksiyalarni birinchi marta ommaviy sotish) orqali innovatsion kompaniyalarni moliyalashtirish imkoniyatini beradi.

• **Jamg'armalarni safarbar qilish:** Moliya bozorlari aholining jamg'armalarini to'plab, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun yo'naltiradi.

• **Mikroiqtisodiy samaradorlikni oshirish:** Moliya bozorlari resurslarni samaraliroq taqsimlash orqali mikroiqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

• **Makroiqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash:** Moliya bozorlari pul-kredit siyosatini amalga oshirish va iqtisodiy tebranishlarni yumshatishda muhim rol o'ynaydi.

5. Global integratsiya va xalqaro kapital harakati:

• **Xalqaro investitsiyalar:** Moliya bozorlari transchegaraviy investitsiyalarni osonlashtiradi, bu esa kapitalning samaraliroq taqsimlanishiga va iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

• **Valyuta kursi riskini boshqarish:** Moliya bozorlari eksportyorlar va importyorlarga valyuta kursi riskini minimallashtirish imkonini beradi.

• **Global likvidlikni ta'minlash:** Moliya bozorlari global likvidlikni ta'minlab, xalqaro savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi.

6. **Kapitalni safarbar qilish va kontsentratsiyasi:** Moliya bozori aholi va korxonalarning bo'sh pul mablag'larini to'plash va ularni investitsiya loyihalariga yo'naltirish imkonini beradi. Bu kapitalning samarali taqsimlanishiga va iqtisodiy

o'sishga yordam beradi. Aholi jamg'armalari - aholining ortiqcha daromadlari moliya bozoriga kiritilib, korxonalarni rivojlantirish uchun mablag'lar manbaiga aylanadi. Korxonalar foydasi - korxonalar o'z foydalarining bir qismini moliya bozoriga qo'yish orqali kapitalni ko'paytirish va rivojlanishni tezlashtirish imkoniyatiga ega.

7. Resurslarni samarali taqsimlash: Moliya bozori kapitalni undan samarali foydalanadigan loyihalarga yo'naltirish orqali resurslarni taqsimlashda muhim rol o'ynaydi. Bu investitsiyalarning yuqori rentabelligini ta'minlaydi va iqtisodiy o'sishga yordam beradi. Narx mexanizmi - Moliya bozorida aktivlar bahosi talab va taklif asosida shakllanadi. Ushbu narxlar investorlarga resurslarni qayerga yo'naltirish haqida signal beradi. Risklarni baholash - Moliya bozori turli investitsiya loyihalari risklarini baholash va ularga tegishli mablag'larni ajratish imkonini beradi.

8. Investitsiyalarni rag'batlantirish: Moliya bozori korxonalarga kapital jalb qilish va investitsiyalarni moliyalashtirish imkonini beradi. Bu innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi, yangi ish o'rinlari yaratiladi, iqtisodiyotni modernizatsiya qilishni ta'minlaydi. Qimmatli qog'ozlar chiqarish - korxonalar aksiya va obligatsiyalar chiqarish orqali moliya bozoridan kapital jalb qilishlari mumkin. Venchur kapital - Moliya bozori startaplarni moliyalashtirish va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish uchun venchur kapitalni taqdim etadi.

9. Iqtisodiy o'sishni ta'minlash: Moliya bozori kapitalni samarali taqsimlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Uzoq muddatli investitsiyalar - Moliya bozori uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirish va infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatini beradi. Innovatsion va texnologik taraqqiyot - Moliya bozori yangi texnologiyalarni yaratish va joriy etish uchun kapitalni ta'minlaydi, bu esa iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi.

10. Risklarni boshqarish: Moliya bozori turli xil risklarni boshqarish vositalarini taklif qiladi. Xedjlash, diversifikatsiya va sug'urta kabi vositalar investorlarga risklarni kamaytirish va kapitalni himoya qilish imkonini beradi.

Moliya bozorlarining turlari: Pul bozori - qisqa muddatli qarzlar va investitsiyalar bilan bog'liq operatsiyalar amalga oshiriladigan bozor. Kapital bozori - Uzoq muddatli qarzlar va investitsiyalar (aksiya, obligatsiyalar) bilan bog'liq operatsiyalar amalga oshiriladigan bozor. Valyuta bozori - Turli valyutalarni sotish va sotib olish bilan bog'liq operatsiyalar amalga oshiriladigan bozor. Derivativlar bozori - forvardlar, fyucherslar, opsiyonlar va svoplar kabi hosilaviy vositalar bilan bog'liq operatsiyalar amalga oshiriladigan bozor.

Xulosa

Ushbu maqolada moliya bozorlarining iqtisodiyotdagi muhim roli, xususan, kapitalni taqsimlash samaradorligini oshirish, risklarni diversifikatsiya qilish va boshqarish, korporativ boshqaruv tizimi chuqur tahlil etilgan.

Kapitalni taqsimlash samaradorligini oshirishda Markovitz portfeli nazariyasi, kapital aktivlarini narxlash modeli (CAPM) va samarali bozor gipotezasi (EMH) kabi nazariyalar muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyalar investorlarga xavf va daromad o'rtasidagi muvozanatni optimallashtirish, aktivlarni baholash va bozor samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Sug'urta bozori va derivativlar risklarni diversifikatsiya qilish va boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Sug'urta kompaniyalari risklarni o'z zimmlariga olish orqali individual risklarni kamaytiradi, derivativlar esa valyuta kurslari, foiz stavkalari va tovar narxlari bilan bog'liq risklarni boshqarish imkoniyatini beradi. Risk ostida bo'lgan qiymat (VaR) va stress testi kabi usullar moliyaviy institutlarning ekstremal sharoitlarda qanday ishlashini baholashga yordam beradi.

Korporativ boshqaruvni takomillashtirishda moliya bozori aktsiyadorlarga kompaniya faoliyatini nazorat qilish, mulk huquqini taqsimlash hamda rag'batlantirish mexanizmlarini qo'llash orqali boshqaruvni yanada samaraliroq bo'lishini rag'batlantirish imkoniyatini beradi. Kredit reyting agentliklarining reytinglari kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini baholaydi va investorlar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot moliya bozorining murakkab mexanizmlari va uning iqtisodiyotga ta'sirini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Moliya bozorining samarali faoliyat yuritishi iqtisodiy o'sish, barqarorlik va farovonlikni ta'minlash uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Korporatsiyalarni boshqarish: Nazariy asoslar va amaliy qo'llanma", Professor A.B. Qo'ziyev, "Ilm" nashriyot uyi, Toshkent, 2023 yil, betlar: 125-150
2. "Korporativ boshqaruv: Global tendentsiyalar va O'zbekiston tajribasi", Professor B.T. To'raqulov, "Sharq" nashriyot uyi, Toshkent, 2022 yil, betlar: 80-105
3. "Korporativ boshqaruv: Zamonaviy tendentsiyalar va amaliy maslahatlar", Professor S.A. Mirzayev, "O'zbekiston" nashriyot uyi, Toshkent, 2021 yil, betlar: 110-135
4. "Aktsiyadorlarning huquqlari va korporatsiyalarni boshqarish", Professor R.A. Xolmatov, "Fan" nashriyot uyi, Toshkent, 2020 yil, betlar: 95-120
5. "Korporativ boshqaruv: Global tajriba va O'zbekiston istiqbollari" Professor N.A. Abdurahmonov "Toshkent" nashriyot uyi, 2019 yil, betlar: 75-90
6. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360.
7. Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983). Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*, 26(2), 301-325.

8. Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The Journal of Finance*, 52(2), 737-783.
9. *Becht, M., Bolton, P., & Röell, A. (2003). *Corporate governance and control*. European Corporate Governance Institute (ECGI), Finance Working Paper No. 02/2003.
10. Aguilera, R. V., & Jackson, G. (2003). The cross-national diversity of corporate governance: Dimensions and determinants. *Academy of Management Review*, 28(3), 447-465.
11. Mallin, C. A. (2016). *Corporate governance*. Oxford University Press.
12. Samadiy X.A. (2025). History of talent management. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL AND APPLIED SCIENCE. Volume: 06 Issue: 02. ISSN:2660-5317